

Хомченко Л.В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент
Київського національного університету культури і мистецтва

МИСТЕЦТВО КОМПОЗИЦІЇ САДІВ І ПАРКІВ УКРАЇНИ

У статті автор висвітлює принципи композиційного планування національних парків України, зокрема, виділяються основні завдання паркобудівництва, взаємозв'язок таких основних елементів як рельєф, вода, рослинний і тваринний світ, вплив і користь правильного підбору та розміщення насаджень.

Ключові слова: мистецтво композиції, сади і парки України, паркобудівництво.

В статье автор освещает принципы композиционной планировки национальных парков Украины, выделяет основные задачи паркостроительства, взаимосвязь таких основных элементов как рельеф, вода, растительный и животный мир, влияние в пользу правильного подбора и размещения растений.

Ключевые слова: искусство композиции, сады и парки Украины, паркостроительство.

In the article an author lights up principles of the composition planning of national parks of Ukraine, in particular including, the basic tasks of park building, intercommunication of such basic elements as relief, water, vegetable and animal world, influence and benefit of correct selection and placing of planting, are selected.

Key words: art of composition, gardens and parks of Ukraine, park building.

Однією з важливих проблем композицій садів і парків України є дослідження їх сучасного стану та організації як важливого історичного чинника загальної садово-паркової системи навколишнього середовища. На сьогодні світове садово-паркове мистецтво – це безцінна скарбниця художньої культури народу, що через дивовижні пейзажі природи несе велич славетної історії багатьох культур і української культури зокрема та активно впливає на збереження екологічної рівноваги.

У зв'язку з тим, що композиція садів і парків України є синтезом різних мистецтв та особливим пошуком напряму сучасного мистецтва, то безумовно, актуальним є вивчення саме композицій садово-паркових об'єктів та аналізу їх особливостей та формування.

Вивченням вітчизняного та світового досвіду розвитку садово-паркового мистецтва займалися такі провідні вчені, як Л.П. Александров, І.О. Богова, Ю.О. Бондар, Н.А. Ільїнська, А.П. Вергунов, І.Н. Гегельський, А.С. Залеська, І.А. Косаревський, І.П. Приходько, І.Д. Родичкін, Ю.Ю. Нельговський та інші.

Останнім часом, у період несприятливої екологічної ситуації в багатьох регіонах України, проблеми відродження природних, ботанічних та історичних садів і парків стають актуальними. Рівень дослідження в цьому напрямі не можна вважати достатньо вивченим.

Для того, щоб із багатьох звичайних і штучних форм створити паркову композицію, необхідно знати, з яких елементів складається парк, розпізнати таємниці його біологічної і звичайної взаємодії.

Це і є основним завданням паркобудівника, але своєрідність його праці полягає в тому, що він має справу з живим об'єктом, який має чарівну силу впливу на людину.

За допомогою садово-паркового мистецтва людина перетворює ландшафт на витвір мистецтва, вирішуючи при цьому комплекс специфічних, функціональних та ідеологічних завдань. Під час будівництва парку виникає синтез звичайних елементів ландшафту (рослинності, води, повітря) [10].

Кожен ландшафтний дизайнер повинен знати всі правила посадки і властивості рослинного світу. За значенням для паркового будівництва елементи ландшафту можна розподілити в такому порядку: рельєф, вода, рослинність і тваринний світ. Основною природного або штучного ландшафту є рельєф. Характер рельєфу, здебільшого, впливає на архітектурно-планове рішення паркової території і композицію. Найбільш живописні і різноманітні паркові композиції можна створити на пересічному рельєфі, чим і пояснюється особлива увага паркобудівників до пагорбів та круч. Важливу роль відіграють також чинники, що впливають на процес росту рослин: експозиція, вміст ґрунту. Експозиція впливає на інсоляцію, тому і на температуру ґрунту. В зв'язку з цим для зелених насаджень найбільш сприятливі схили, кращі умови для відпочинку людей і росту рослин бувають на північних схилах. Ґрунт на вершинах і схилах пагорбів послідовно втрачає родючість, а внизу формуються найбільш вологі і родючі місця. Паркобудівник, вирощуючи зелені насадження, повинен враховувати цей важливий чинник [7].

На рівні формування живописного паркового простору все стає складнішим, а тому необхідно використовувати невелику зміну місцевості по висоті, колориту і обрисам крони дерев і чагарників.

Формування паркового пейзажу із великої кількості різних рослин потребує спеціальних знань і практичних навичок. Санітарно-гігієнічні і захисні властивості деревної рослинності полягають у тому, що вона виділяє бактерицидні і фунгецидні речовини (фітонциди) в очищенні повітря від пилу і газів. Рослини виділяють озон, а також захищають від вітру, пожеж, заносів снігом, піском.

При композиційному плануванні парків враховуються властивості рослинного світу. Підбір рослинності повинен здійснюватися з урахуванням кліматичних умов: температури і вологості повітря, кількості опадів, сили і напрямку вітру. Кліматичні умови впливають не тільки на підбір видів рослинності, але і на кількість і характер зелених насаджень. Так, у парках північних районів України переважають відкриті галявини, в південних – закриті простори з деревинною і чагарниковою рослинністю, в районах з помірним кліматом чергуються відкриті і закриті ділянки, що надає парковим пейзажам особливу динамічність. При сучасному рівні розвитку агротехніки фізичний і хімічний склад ґрунту можна змінювати, але тільки на малих ділянках. Зміна ґрунту на великих ділянках є неефективною через значний кошторис роботи [3]. Тому вигідніше спочатку вивчити ґрунт на ділянках, які виділяються для озеленення, і підбирати породи відповідно до ґрунтових умов.

Вода в ландшафтних композиціях України (озера, річки) є важливою складовою для створення парку. Застосування водяних пристроїв допомагає створити динамічний пейзаж, підсилює естетичний вплив паркових просторів, має великий вплив на мікроклімат і вміст ґрунту.

Залежно від кількості води в парку здійснюється підбір паркової рослинності. Поруч з береговою лінією висаджують вологолюбні рослини. Важливу роль у парках відіграють штучні спорудження: басейни, фонтани, каскади. Різноманітна рослинність садів і парків – головний матеріал для зеленого будівництва в Україні.

Смоли сосни кримської, кипариса, жасмину, шовковиці пригноблюють туберкульозну паличку. Кедр, береза, тополя негативно впливають на стафілококи. А в кронах черемхи і лавра знищуються мухи і комарі. Сік яблук сорту «Антонівка», виділення листя тополі знищують дизентерійну паличку, а фітонциди пихти – бактерії дифтерії. Фітонциди підвищують вміст вітаміну С у нирках людини, фагоцитарну активність лейкоцитів крові.

Кількісна і якісна різниця в мікрофлорі повітря лісів залежить, в основному, від складу і віку насаджень. Так, у соснових і кедрових лісах повітря в два рази чистіше (200–300 бактеріальних клітин на 1 куб. м), ніж у листяних. Найбільше фітонцидність проявляється в літній сонячний день, а найменше – в похмуру дощову погоду. Високою фітонцидністю відрізняється молоде листя в рідко стоячих і добре прогрітих посадках. Хімічна природа фітонцидів ще не розкрита. Краще вивчені ефірні масла, які добре діють на організм і регулюють газообмін. Смола сосни має жарознижуючу дію, а також інші лікувальні властивості; соснові ліси озонують повітря. Фітонцидна активність деревних рослин обумовлена їх фізіологічним станом і залежить від умов вирощування, пори року, віку.

Постійною складовою повітряного басейна Землі є атмосферний пил – малі тверді частинки, що знаходяться в повітрі: в 1 куб. см. міського повітря нараховується понад 100 одиниць. За останні декілька десятиків років запиленість атмосфери суттєво виросла. Через це зменшилась прозорість атмосфери, збільшилось відображення сонячного світла, що призвело до зміни кліматичного режиму на поверхні усієї планети. Сильна забрудненість повітря негативно впливає на самопочуття і здоров'я людей, а особливо це стосується промислових регіонів України [6].

Зелені насадження знижують запиленість повітря: на 1 кв. м. площі листя затримується 21–860 г. пилу. Запиленість повітря під деревами менша, ніж на відкритій місцевості, в середньому на 42 % під час вегетації і на 37 % в безлистяний період. І в невеликих садах пилу на 30% менше порівняно з відкритим простором.

До складу повітря входять азот (77,09 %), кисень (20,75 %), аргон і неон (біля 1%), вуглекислий газ (0,3 %), водень (0,01 %), водяний пар (біля 1,2 %), мінеральні солі і летючі органічні речовини (не більше 0,01 %). Під час фотосинтезу зелені насадження асимілюють вуглекислий газ і збагачують атмосферу киснем. В сонячні теплі дні 1 га лісу поглинає 220–280 кг вуглекислого газу, виділяє 180–220 кг кисню, який вітер розповсюджує на великі відстані.

Багато порід дерев підвищують іонізацію повітря. Найбільш благотворно на організм людини впливають легкі, негативно заряджені іони. Важкі, позитивно заряджені

іони шкідливі для організму. Це іонізовані молекули диму, водяного пилу та інших речовин, які забруднюють повітря. Кількість легких іонів значно збільшують такі дерева як береза, дуб червоний, дуб черешчатий, клен червоний, рябина звичайна, сосна звичайна, туя західна. Разом з пилом на деревах і траві осідає до 60% сірчаного газу. Під кронами дерев і в вуличних посадках його на 24% менше, ніж на відкритих місцях. Особливо токсичні фтор і фтористий водень, значну кількість яких також затримують зелені насадження [9].

Роль зелених насаджень в очищенні повітря від пилу і промислових газів непомірно велика. Тому їх необхідно створювати у вигляді санітарно-захисних зон на території промислових і виробничих сільськогосподарських об'єктів. Рослини поглинають і фільтрують шкідливі гази, а також перешкоджають їх проникненню в заселені зони. Але потрібно пам'ятати, що промислові відходи, які попадають в атмосферу (крім вуглекислого газу), діють на рослини пригнічено.

Сірчаний газ, попадаючи в клітковий сік, утворює в ньому сильні кислоти, які знижують реакцію рН до 2,0–2,5 і утворюють плазму. Найбільше страждають від отруєння газом вічно зелені рослини, а частково хвойні (за виключенням туї). Найбільш газостійкими є тополь канадський і бальзамічний, липа мілко листяна, клен ясенелистяний, бузина червона, жимолость. Ці породи рекомендується використовувати для озеленення загазованих районів.

Вітрозахисна роль деревних рослин проявляється в зниженні швидкості вітру, в зміні напрямку повітряного потоку. Лісові насадження захищають ґрунт від видування, переносу і наносу мілкозему, а сільськогосподарські угіддя, населені пункти, залізни і автодороги – від заносів піском, пилом і снігом, формують в зоні захисного впливу насаджень своєрідний мікроклімат. Для фотосинтезу і транспірації рослин оптимальною рахується сила вітру не більше 2 м/с. Захисна ефективність зелених насаджень залежить від їх конструкції, ажурності, висоти, а також від швидкості вітру.

Снігові запаси можуть виникати в глибині посадок. Вплив рослин на інтенсивність звуку дуже слабо вивчена. Встановлено, що краще всього поглинають звук породи з густими кронами і здоровим листям. Правильним підбором і розміщенням деревної декоративної рослинності можна зменшити галас. Відомо також, що листя дерев і кущів ліквідують із спектра галасу високочастотні звуки, шкідливі для нервової системи людини. В шумозахисних посадках рекомендується висаджувати такі породи, як клен гостролистий, липу широколистяну і дрібнолистяну, тополь берлінську, дуб черешчатий, бук, падуб, граб; із кущів – калину, рододендрон, бузок, ліщину [2]. В будинках значно послаблюють галас кручені рослини: вони у шість-вісім разів збільшують звукопоглинаючу здатність стін.

Деревні рослини відіграють важливу роль у захисті будівель від пожежі. Дякуючи великій кількості вологи, дерева і кущі запалюються повільно і перешкоджають розповсюдженню вогню. Найбільш стійкими до вогню є листяні породи.

Будь-який парковий об'єкт потрібно формувати за законами композиції. Композиція в садово-парковому мистецтві – це розміщення природних елементів, штучних форм, частин території парку за відповідною системою. Композиції прийнято поділяти на площинну та об'ємно-просторову.

Площинна композиція – це двомірне планування на площині, а об'ємно-просторова – створення паркових пейзажів із об'ємних елементів.

Парковий простір складається із системи алей, водоймів, рослинності, інженерних будівель і малих архітектурних форм, що об'єднані планувальною і просторовою композицією. Для її формування використовують різні принципи організації, співвідношення об'ємних рослинних і штучних форм, поєднуючи з композиційними закономірностями. Основу планування парку складають функціональні процеси, які необхідно організувати на визначеній території. Планувальна композиція повинна бути ясною і чіткою. Тому рекомендують, щоб вона складалася з простих композиційних схем: замкнутої, променевої, осьової, кільцевої.

Осьову, променево або кільцеву схему композиції, зазвичай, утворюють паркові дороги, але іноді променями композиції є просіки і далекі перспективи, які ґрунтуються навколо великої галявини. Зразком такого композиційного рішення є галявина парку Олександрія.

Основою композиції багатьох парків служать повздовжні осі водоймищ, наприклад, система ставків Тростянецького парку, Софіївки. Композиційна вісь парку «Шевченківський гай» у Львові направлена через водороздільний хребет, а промені – у бік живописного силуету стародавнього міста. Ці приклади свідчать, що на композиційну структуру великий вплив мають природні умови території парку і навколишні ландшафти [3].

Основа планування – композиційна система паркових доріжок і алей, так як ландшафт парку, в основному, сприймається з доріг.

Плани паркових алей і дороги можуть бути двох видів; геометричними (прямолінійними) і живописними (вільними). При геометричних планувальних рішеннях основою композиції є суворі, виважені пропорції. Живописне планування діє на людину несподіваними рішеннями, які засновані на контрасті. Вибір тієї чи іншої планувальної композиції паркових доріжок і алей залежить від природних чинників, функціонального призначення, зонування паркової території, особистості автора планування.

Територію парку розділяють на функціональні зони. Різні за функціональним призначенням, зони об'єднуються в одному або декількох планувальних вузлах, композиційних центрах, що підпорядковані загальному композиційному задуму. Сітку паркових алей і доріг слід прокладати з врахуванням розподілення відвідувачів за різними зонами. На направлення паркових доріг, здебільшого, впливає рельєф і паркова рослинність. Система паркових комунікацій складається з таких елементів: головна алея, кільцева дорога, різні майданчики. Кожний елемент системи виконує певні функції і потребує відповідного декоративного оформлення за допомогою способів і засобів просторової композиції.

Головна алея забезпечує зв'язок композиційних центрів парку між собою і з центральним входом. На головній алеї відбувається розподіл головних потоків відвідувачів по території парку, а тому ширина її має бути не менше 10 м. Залежно від рельєфу головну алею іноді планують за воротами. Її розділяють газонами або квітниками. При декоративному оформленні застосовується традиційний метод вітчизняного садово-паркового будівництва – рядові посадки однопорідних дерев (липа, клен гостролистий, каштан, туя) [10].

Максимальне функціональне навантаження має кільцева паркова дорога. Вона забезпечує об'єднання різних за призначенням зон. За допомогою доріг і алей всередині зони забезпечується повноцінне функціонування території.

Високохудожня планувальна композиція паркових алей і доріжок може бути створена тільки тоді, коли паркобудівники будуть дотримуватись наступних правил:

- креслення плану відповідає характеру рельєфу і має плавні лінії вигину;
- повороти і вигини доріг і алей узгоджуються з елементами ландшафту;
- по ширині алея однакова, а кожне її розширення виправдане;
- паркове устаткування (кіоски, лави) не повинне впливати на ширину доріг;
- густота системи алей і доріг мінімальна;
- покриття дороги міцне і має декоративне значення.

Нові парки створюють біля річок та озер або в тих місцях, де можна створити штучні декоративні джерела, фонтани, каскади.

Дуже часто паркобудівники використовують річку, яка протікає по території парку. Створення системи відкритих просторів біля річки оптично розширює вузьке русло. Такого ефекту можна досягнути влаштуванням на березі невеликих штучних водяних дзеркал. Якщо дозволяє рельєф, то можна створити систему каскадів за допомогою невеликих запруд і плотів. При влаштуванні водяних каскадів необхідно враховувати, наскільки вони будуть зручні і чи зможуть стати фокусами паркових перспектив. При значному перепаді рельєфу паркового простору потрібно створювати водопади. Водопад і прилеглий до нього простір може стати композиційним центром. Декоративний ефект, прохолода, іонізованість пейзажу приваблюють до водопаду відвідувачів. Вода до водопаду може подаватися чи по живописному руслу річки, чи по прямолінійному каналу; запас води в ставку необхідно постійно поновлювати. Найважливішим елементом композиції озера є його величина і конфігурація. Великий ставок в декілька гектарів і більше з його панорамною - дуже гарна прикраса парку. В водяних садах вирощують водяні лілії, айр болотяний, водяний ірис. Басейн іноді прикрашають фонтаном. Фонтани з їхнім заспокійливим шумом падаючої води – один з найефективніших декоративних елементів. Малюнок води, що тече з фонтану, архітектура басейну, скульптура, навколишня рослинність дають змогу створювати багату композицію, яка добре запам'ятовується [9]. Озеленення, добре облаштовані водойми збагачують ландшафт парків садів.

Великі архітектурно-скульптурні композиції або меморіальні комплекси є витвором образотворчого мистецтва. Такі будівлі стають центром композиції парку. Прикладом може бути скульптурний комплекс у Софіївці. Паркова скульптура допомагає підняти настрій. Матеріалом для виготовлення пленерної паркової скульптури залежно від задуму художника і умов навколишнього простору можуть служити теракота, шамот, мармур, граніт, сріблястий алюміній, жовта мідь і темна бронза. Велику увагу потрібно приділяти дерев'яній скульптурі, фантастичним композиціям із стовбурів і коріння дерев. Тематика пленерної скульптури відображає мотиви материнства. Дуже ефективні сучасні композиції із необробленого каменю на траві разом з квітами. Вільні композиції із каменю розташовуються під деревами, на поворотах доріг, біля сходинок на березі водойму. Під деревами з покривленими стовбурами і живописними кронами каміння

вкладають так, щоб створити ілюзію природності. Характерними деталями паркового середовища є вази і глечики. Їх розташовують на терасах, парапетах, драбинах. Квіткові вази – важливий елемент оформлення вулиць [8].

Літні театри, кінотеатри, танцювальні майданчики розміщують у зоні культурно-масових заходів. Для активного відпочинку використовується комплексне устаткування, фізкультурні майданчики. Зони активного відпочинку потрібно розташовувати на відстані від куточків тихого відпочинку.

Розміщення будинків, майданчиків та інших будівель – одна з головних труднощів, які виникають при плануванні парку. Розміри будівель визначаються кількістю відвідувачів тієї чи іншої зони.

У даній статті розглянуто питання композиційного планування садово-паркового мистецтва. Будь-який парковий об'єкт потрібно формувати за законами композиції. Композиція в садово-парковому мистецтві – це вміння розміщувати природні елементи, штучні форми, частини парку за відповідною системою.

Аналіз вітчизняного і закордонного досвіду свідчить, що в парковій архітектурі не слід застосовувати яскраві матеріали. Найбільш ефективно в пейзажі парку виглядають малі архітектурні форми, що зроблені зі звичайного каменю.

Формування паркового пейзажу із різних рослин, правильне розташування дерев, малих архітектурних форм потребує спеціальних знань і практичних навичок. Санітарно-гігієнічні і захисні властивості деревної рослинності полягають в очищенні повітря від пилу і газів. Рослини виділяють озон, а також захищають від вітру, пожеж, заносів снігом, піском. Площинна композиція – це двомірне планування на площині, а об'ємно-просторова – створення паркових пейзажів із об'ємних елементів. Знання рослинності, правильне проектування парку, а також професійне поєднання основних елементів композиції зможуть допомогти створити справжній витвір мистецтва.

Література

1. *Архитектура и антропософия / Сост. и отв. ред. А. Соколова.* – К., 2001; 2. *Боговая И. О. Ландшафтные композиции.* – Л. : ЛПА, 1977; 3. *Вечерський В. В. Архітектурна і містобудівна спадщина доби Гетьманщини : Формування, дослідження, охорона.* – К. : НДІТІАМ, 2001. – 350 с.; 4. *Декоративное садоводство и садово-парковое строительство : Справ. пос. / Под ред. Ю. А. Бондарь.* – К., 1985; 5. *Елементи ландшафтного дизайну : Метод, вказівки та завдання до курс. проекту / Укл. І. М. Седак.* – К., 2002; 6. *Косаревський І. А. Тростянецький парк.* – К. : Держбудвидав, 1964. – 80 с.; 7. *Косаревський І. А. Сокиринський парк.* – К. : Держбудвидав, 1961. – 92 с.; 8. *Лихачев Д. С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст.* – Наука, 1991; 9. *Ожегов С. С. История ландшафтной архитектуры : краткий очерк.* – Изд. 2-е. – М. : Стройиздат, 1993; 10. *Родичкин И. Д. Садово-парковое искусство Украины – состояние, проблемы, активы // Ландшафтный дизайн Украины.* – 2000. – № 2. – С. 2–5; 11. *Шевченко Л. С. Палацо-паркові ансамблі Полтавщини XIII–XIX ст.* – К., 2003.